

ПИСЦИ КОСТИМОГРАФИ

Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Апстракт: У уводном делу рада излаже се идејни концепт проучавања књижевне костимографије. Прати се генеза пројекта инспирисаног усмереним читањем књижевних текстова с фокусом на одећу књижевних јунака. У раду се набрајају комуникацијски кодови одеће (семантизација узраста, пола, професије, социјалних релација, ритуалних функција...) и истиче интермедијални и интердисциплинарни карактер проучавања костима. Анализира се одећа у књижевном тексту, на портрету и скулптури. Интердисциплинарно поучавање обједињује истраживања проучавалаца књижевности, етнолога, историчара одеће, професора примењених уметности.

Кључне речи: књижевна костимографија, визуелизација одеће, одећа на портрету, комуникацијски код одеће, интердисциплинарно проучавање одеће

Округли сто *Писци – костимографија* одржан је у оквиру „Националног научног скупа *Друшћивени животи моде у Србији од 19. века до данас*“ (23–24. мај 2025) у организацији Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду. Међу учесницима су се нашли представници различитих институција: Снежана Милосављевић Милић и Бојана Јокић (Филозофски факултет у Нишу), Недељка Бјелановић, Јана Петровић и Ана Козић (Институт за књижевност и уметност у Београду), Љиљана Петровић и Маја Студен (Факултет примењених уметности у Београду), Александра Матић (Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу) и Сања Живковић (Историјски архив Шумадије, Крагујевац).

Модератор Драгана Вукићевић (Филолошки факултет у Београду) у уводном делу предпочила је идејни концепт заснован на три тематске целине.

Прву је чинило уводно излагање везано за теоријску и дијахронијску поставку књижевне костимографије (Драгана Вукићевић) и њене уже књижевне, нараторолошке аспекте („У литерарној гардероби – књижевне представе одеће и одевања /нараторолошко теоријски приступ/“, Снежане Милосављевић Милић).

Други део односио се на анализу одеће у конкретним књижевним текстовима: „Одећа и ерос у романима Борисава Станковића“ (Ана Козић), „Књижевна костимографија у романима Мирјам“ (Недељка Бјелановић), „Књижевна костимографија у романима Горана Петровића“ (Јана Алексић), „Одећа као знак Другости: имаголошко читање жен-

ских путописа са Балкана и Оријента“ (Александра Матић), „Одећа у романима *Мамац* и *Пијавице* Д. Албахарија“ (Сања Живковић).

У трећем делу, као пример интердисциплинарног приступа књижевној костимографији изложена је, с једне стране, поредбена анализа филмске адаптације и романа *Зона Замфирова* (Бојане Јокић), а с друге, представљен пројекат који је остварен у сарадњи Филолошког факултета и Факултета примењених уметности у Београду. Љиљана Петровић и Маја Студен описале су пут од идеје (преко заједничких радионица студената) до реализације, од вербалног текста и његове анализе до визуелизације одеће, израде скица и костима.

* * *

У уводном излагању истакнуте су две основне тезе. Прва се односи на поступке декодирања комуникацијских дијахронијских кодова одеће,¹ а друга – на њену интермедијалност (одећа у тексту, на портрету/слици, скулптури...).

Циљ нам је био да представимо генезу пројекта пониклог на курсу посвећеном књижевној костимографији у оквиру предмета Књижевност и етнологија (почетна фаза) и његову завршницу, која је врхунила радовима (скицама, готовим кројевима) студената Факултета примењених уметности.

Прва етапа одвијала се на Филолошком факултету и била је у знаку циљаног читања у чији фокус је постављена одећа књижевних јунака. Избор дела није био случајан – највећим делом се односио на писце реалисте, на дела изражене миметичке експресивности (Игњатовић, Сремац) или ауторе попут Борисава Станковића чији опус карактерише јако присуство књижевних етнографизама.² Миметички потенцијал и референтна вредност одевних (виртуелних) предмета најизраженији су у документарној прози и делима реалистичке поезике заснованим на принципу „као у стварности“, што је условило њихову велику фреквентност у анализи.

Пажњу су привукли и текстови Радоја Домановића у којима је миметичка уверљивост замењена симболичком експресивношћу и пишчевим маштовитим креацијама (нереалистичне, фантастичне) одеће. У студентским анализама, алегоријска и дистопијска проза се „остварила“ ка антиципацијама и/или изразито креативним вир-

1 У студијама посвећеним одећи комуникацијски код је истакнут већ у дефиницији одеће. У раду индикативног наслова „Одећа и идентитет“ одећа, фризура, шминка, тетоважа и накит се дефинишу као „скуп телесних модификација и/или додатака телу, које показује друга особа у комуникацији са другим људским бићем“ (Roach-Higgins et Eicher 1992: 1).

2 О књижевним етнографизмима (етнолошким дескрипцијама, етнолошким каталозима) и њиховој сличности и разлици у поређењу са класичним етнографизмима в. Д. Вукићевић 2006: 207–211.

туелизацијама „друштвеног живота моде“ смештеног у књижевне (не-могуће) светове. У другој етапи истраживања фантастична проза (дистопијска, алегоријска и сатирична) препозната је као нов тип изазова у којем лична креативност писца (модног дизајнера виртуелних светова) долази до изражаја, и у којем не постоји притисак миметичке уверљивости (одеће у стварности), већ напротив – отвара се поље проспективних, футуристичких (виртуелних) модних креација.

Интересовање проучавалаца књижевности за литературу која архивира податке о одећи имало је своје претходнике. Пре него што је издвојена као посебна тема за проучавање (раније спорадично присутна у анализама књижевних текстова), књижевна костимографија, као део виртуелне костимографије у чијем фокусу није историјски већ фантастични костим, нашла се и у фокусу историчара костима. За разлику од историчара књижевности, који остају у пољу вербалних анализа, историчари костима окренули су се реконструкцији књижевних костима, прављењу скица, њиховом дијахрониском ситуирању, препознавању одевних „жанрова“.

Издвојили смо пионирске студије Павла Васића, историчара костима, којем је *Књижевна историја* посветила засебан темат. Чињеница да се проучавалац и историчар костима нашао у књижевном дискурсу сведочи о интердисциплинарним почецима књижевне костимографије. У књизи *Одело и оружје*, проучавајући одећу из друге половине 19. века, он пише:

Као извор за грађанску ношњу овог периода нису без интереса ни описи костима у романима Јакова Игњатовића, који се често не само подударају са ликовним документима него их превазилазе по богатству и разноврсности (Васић 1974: 190).

Цртежи одеће, које је Павле Васић сачинио, остали су познати јавности само на основу његових писаних сведочења:

Какво богатство сећања и успомена захваљујући Јакову Игњатовићу! Колико његових романа и личности је везано за Сент Андреју! Читао сам их од најранијих година, затим илустровао у раној младости, у графици, акварелу, темперу. Затим поново читао не знам који пут, настојао да утврдим топографију радње *Милана Наранџића*, илустровао их и за време рата док сам био заробљеник у Немачкој (Васић 1974: 190).

И у етнографској монографији Мирјане Прошић Дворнић нашла су се, међу изворима инспиративним за реконструкцију историјског костима, дела српских, претежно писаца реалиста (одломци из дела Јанка Веселиновића, Симе Матавуља, Стевана Сремца, Светолика Ранковића, Бранислава Нушића, Лазара Комарчића), али и Борисава Станковића, Милутина Ускоковића, страних путописаца.³

3 Књижевним проучаваоцима постају драгоцене повратне етнографске информације о одећи, које им омогућавају да дешифрирају називе одеће чије се значење временом

Интердисциплинарни карактер грађе подразумевао је двосмерно читање – етнологи, историчари костима читали су књижевни текст, а проучаваоци књижевног текста студије етнолога и историчара о томе тексту.

Пошто су нотирани делови текста у којима се помиње или алудира на одећу јунака, студенти књижевности су са денотације прелазили на конотативни део анализе: на тумачење семантичког потенцијала костима. У уводним предавањима, из полазне тезе „одело чини човека у књижевности“, генерисано је метонимично и метафорично значење одеће и њен удео како у индивидуализацији (карактеризацији) јунака тако и у профилизацији ширих социјалних релација.

А. – У основи изразито фокусираног аналитичког читања књижевног текста била је идеја заснована на „граматици одеће“ П. Конертонa, на сличностима у тумачењима и креирању одеће са тумачењем или састављањем књижевног текста:

Као што су први интернизовали граматику књижевности која им омогућује да претварају језичке реченице у књижевне структуре и значења, тако су други интернизовали граматику одевања која им омогућује да претварају одевне предмете у структуре и значења одевања (Конертон 2002: 22).

У контексту могућих паралела говорило се о књижевним и одевним стиловима, жанровима, индивидуалним поетикама и цртама.⁴

У граматичи одеће посебна пажња посвећена је комуникацијском коду заснованом на когнитивној метафори, еквиваленцији *одећа једнако култура*. Из ове еквиваленције генеришу се комуникацијски кодови којима се декодирају: регионални аспекти; узрасни (дечија, одећа за одрасле); полни; професионални; религијски; економски; (не)брачни; еротски (Вукићевић 2022). Студенти су на различитим примерима препознавали комуникацијске кодове (у прози Станковића доминантно еротске, код Глишића, Веселиновића – социјалне, код Матавуља и Сремца – регионалне...).

изгубило, или да током „унутрашње визуелизације“ успешно конкретизују виртуелни изглед јунака. Студија Мирјане Прошић Дворнић драгоцена је за реконструкцију левантинског костима, препознавање времена транзиције и националног костима, разликовања националних, женских и мушких српских грађанских костима. У њој је подробно описана разлика између сеоске и градске моде; оријенталне и европске. Значајна је и за разумевање одеће освајача (турбани, димије), коју прихвата домаће становништво, као и за разумевање и тумачење друштвених регула посредством којих се стимулисало или санкционисало ношење одређене одеће (нпр. одећа зелене боје код немуслиманског становништва у делу Борисава Станковића или разумевање социјалних кодова дужине у истоименим драмама Јована Стерије Поповића и Бранислава Нушића, *Београд некад и сад*). Етнографске студије овога типа развијају посебан тип читалачке осетљивости и шире семантички хоризонт текста – омогућавају бољу конкретизацију и визуелизацију наративних светова.

4 Опширније: Вукићевић 2024: 169–184.

Да бисмо приближили „динамику часа“, навешћемо одломак који је на једном од уводних предавања иницирао анализе везане за социјалне и историјске аспекте одеће. У приповеци Симе Матавуља „Догађај с попом Цијуном“ је, преко стилова облачења, реконструирани слојена друштвена стратификација града у транзицији.

Туд пролазе људи у ускијем хаљинама, са високијем клобуцима, многи са стакленијем прозорима на очима, са штапићима у руци, жене у немачким сукњама, са дугачкијем скутима, са накарадним шеширима на глави – праве додоле; пролазе официри, њеки у француској, њеки у руској војној ношњи; пролази милет у кафтанима, гегама, беневрецима, доламама, са фесовима, шубарама, шеширима – свакојака обличја различитих слојева! (Матавуљ 2007: 299).

Шаренило уличне моде дочарано посредством групног портрета људи на улици заправо је социјална мапа града (и источног и западног, и руралног и урбаног, укрштај традиционалних и имитативних модела културе).

Радикалнији пример социјалне маркираности одеће доноси Андерсенова бајка „Царево ново одело“, у којој налазимо социјалну условљеност перспективног кода: јунаци не могу видети да је цар го будући да је њихово „социјално“ око поданика јаче од физичког, па царева нагост остаје видљива само онима који нису социјално довољно интегрисани (деца). Тиме се указује на апсурдност комуникацијског модног кода – он наставља да функционише чак и у минус присуству знака (одеће) јер је друштвено-историјски контекст интерпретативно доминантнији од здраворазумског, опажајног.

У негативној метафоризацији заснованој на еквиваленцији *одећа једнако лаж (одело не чини човека)*, одело прикрива не-културу. У књижевном дискурсу носиоци ове не-културе су најчешће родно обележене помодарке, каћиперке (Стеријина Фема, Сремчева Меланија, Нушићева Живка министарка...). Неретко су и мушкарци љубитељи моде (попут Шамике Кирића, аутентичног дендија чија „женска“ естетика није негативно одређена) фемининог карактера (Игњатовић роман завршава коментаром „Није постидно“ – Игњатовић 2000: 194). Оваквим приступом, преко комуникацијског кода и *vice versa*, активира се метонимијски код одеће битан за карактеризацију књижевног јунака.

Трећи тип метафоризације заснован је на одећи–масци посредством које се јунак мимикрира, крије, лажно представља. Таква одећа је сижерни реквизит јер њеним увођењем долази до промене у радњи, до комичких забуна, поступака насталих пресвлачењем јунака (*qui pro quo*), погрешном идентификацијом јунака (*error in persona*). Парадигматски јунак је Милан Наранџић којем је одећа вид социјалног прерушавања, мимикрирања, лажних идентификација.

Фокусирани претежно на реалистички тип текстова, издвојили смо три (метонимична) поступка којима се, посредством одеће, врши профилизација / карактеризација јунака:

1. одело чини човека (оно је део његовог идентитета),
2. одело не чини човека (драмска напетост настаје на лажној репрезентативности, коју читалац разоткрива али јунаци не),
3. одело чини слику човека, али не и човека (делимична, не нужно и суштинска репрезентативност).

Сви примери потврђују метонимијску игру у којој одећа представља социјално тело јунака и вид је његове карактеризације.

Да би се боље упознао историјски контекст, студентима је била препоручена и литература из различитих струка, као и текстови који су упућивали на непосредне ауторове припреме за „облачење“ својих јунака (читање *Мајазина за художесџиво, књижесџиво и моду*). Фокусираност на одећу одвела нас је, тиме, ван граница дисциплине (науке о књижевности) и у корпус анализираних текстова укључила студије етнографа, историчара костима, историчара примењених уметности...

Б. – У оквиру пројекта визуелизације одеће у књижевним текстовима – поред истицања комуникацијског кода, други важан аспект уводних проучавања био је у знаку предочавања њиховог интермедиалног и интердисциплинарног карактера. За контролни пример изабрана је анализа одеће у аутобиографском делу Доситеја Обрадовића *Живош и ѝрикљученија*. Одећу коју он описује упоредили смо са одећом коју носи на портретима и скулптурама.⁵ Тако су се у пољу проучавања укрстиле студије историчара књижевности, историчара уметности, етнолога – а прича о одећи уклопила се у причу о креирању колективних представа о Доситеју, и обликовању културе сећања.

Из *Живоша и ѝрикљученија* издвојили смо неколике одломке који потврђују просветитељску филозофију културе одевања.

Суштински догађај, преломни тренутак у Доситејевој биографији обележен је скидањем црквене одоре, када се у Халеу преоблачи у „светске грешне хаљине“ да би могао да слуша „филозофију, естетику и натуралну теологију у славнејшега у Германији философа, професора Еберхарда“ (Обрадовић 2009: 102). На први поглед небитан детаљ, одећа постаје маркер крупних прелома, оштрих пресека, напуштања једног традиционалног средњовековног концепта знања (бекство из манастира), другим – нововековним.⁶ Доситејева

⁵ О наведеним паралелама опширије у раду „Симболика одеће у тексту и на портрету“ (Вукићевић 2025: 215–227).

⁶ Симптоматично је да верујући Доситеј, који прихвата грађански концепт културе, пред смрт свлачи своје светске „грешне“ хаљине, и враћа се црквеним.

лична драма у колективној симболичкој свести постаје драма једног народа – његовог прелажења са старог, средњовековног на нововековни грађански концепт културе.

Други пример, у којем очекујемо „јакко место“ одеће – Доситејево описивање венецијанског маскенбала којем присуствује – читаоца оставља без елементарних информација. На месту где се очекује детаљнији опис имамо минус присуство одеће:

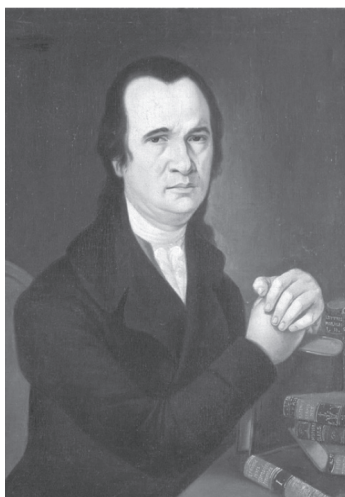
По Божићу – у Венецији карневал. Луди би били кад би у Тријесту стајали! 'Ајде у Венецију! Да нам је и ту лепо било, то сваки зна да му се и не каже (Обрадовић 2009: 96).

Трећи пример указује на имаголошке аспекте одеће, на које је Доситеј, светски путник, био и те како осетљив. И док су разнобојне венецијанске маске за читаоце *Живоїи и ѝрикљученија* остале невидљиве, дотле је изглед париског кочијаша с периком која му по леђима скаче, и који „лепо бијаше обучен“, интензивно (емотивно, вредносно) перспективизиран кроз хипотетички поглед бачког кочијаша:

Смејао сам се, мислећи да ови види нашег бачког кочијаша, ко би се од њи[x] другом већма чудио? То знам да би му Бачванин нама[x] опсовао кесу (Обрадовић 2009: 103).

У типично просветитељском кључу Доситеј ће критиковати сјај спољашњег, манифестног, којим непросвећени прикривају оскудност и лажност сопственог живота. Кроз неколико алузивних микрожанрова („басни“, како их назива) инкорпорираних у *Живоїи и ѝрикљученија* развијаће идеју о штетности помодарства, о истини која је нага и о погрешном мњењу које је, попут одеће, скрива, о одећи која не може да замени професију (знање и посвећеност), о словесној и разумној души без које је човеково тело попут „смадне хаљине“.

Полазећи од Доситејевих дидактичких критика помодарства, Лада Ускоковић ће у студији *Како се одевао Доситеј Обрадовић – ѝокушај реконструкције*, на постављено питање дати помало неочекиван одговор. Упоредјујући Доситејеву одећу са портрета који је урадио Арса Теодоровић са одећом енглеских центлмена у периоду када је Доситеј боравио у Енглеској (реконструисаној на основу слике Гилберта Стјуарта *Клизач*), она закључује да је Доситеј: „следио 'енглески стил' у избору личних одевних предмета и био врло свестан тадашње моде, њеног значаја и поруке која се њоме преноси“; као и да „Доситејев избор одевних предмета и детаља говори не само о томе да је пратио модна дешавања и био упућен у модне токове, него и у значења и поруке које начин одевања преноси“ (Ускоковић 2014: 21).

Арса Теодоровић. *Доситеј Обрадовић*,
уље на платну, 1818. Народни музеј, Београд

Док је на портрету Доситеј приказан у камерној атмосфери, окружен књигама, другачији модел „за памћење“ биће креиран у скулптуралној представи Доситеја у отвореном простору.

У студији индикативног наслова „Херој пера као путник – типолошка генеза јавних националних споменика и Валдецова скулптура Доситеја Обрадовића“, Мирослав Тимотијевић пише: „Валдецова скулптура представља европског путника на крају путовања, које се завршава доласком у устанички Београд, у коме и умире“ (2001: 47). Путнички аксесоар чине рукавице, штап, шешир.

Рудолф Валдец. Споменик Доситеју Обрадовићу, 1912.

Чињеница да је споменик наручен поводом обележавања стогодишњице пишчеве смрти уписује у њега и намеру памћења – креирања одређеног типа меморије, другачије од ликовне визуелизације контемплативног просветитеља окруженог књигама. Осећању покрета допринела је и материјализација Доситејеве одеће, која се превија.⁷ Тимотијевић луцидно запажа:

Валдецова скулптура не заснива се на схватању хуманисте, који се у изолованој самоћи препушта књижевним студијама. Он приказује Доситеја као отелотворење принципа заснованог на идеји *vita activa* уобличавајући скулптуру на конвенцијама однегованим у оквиру традиције приказивања ходочасника и путника (Тимотијевић 2001: 50).

Скулптурална представа Доситеја стога се разумева као нека врста палимпсестног текста – у једном слоју су представе путника, средњовековних ходочасника (што Доситеј није био), а у другом, видљивом, приказује се нововековни путник, модерни „ходочасник знања“, што Доситеј јесте. Тиме се, симболично, његовом лику придаје значење прекретнице – новог пута, нове националне аутоидентификације.

* * *

Комуникацијски кодови, уз повезивање књижевног текстуалног са интермедијалним и интердисциплинарним тумачењем, учинили су „читање одеће“ семантички прегнантним местом – отворили нове могућности тумачења и учинили овај тип „специјализованог читања“ популарним међу младим читаоцима. О томе сведочи и финализација пројекта везаног за књижевну костимографију, која је врхунила радovima студената Факултета примењених уметности и израђеним скицама, као и готовим (текстилним) решењима одеће изабраних књижевних јунака. Потенцијална изложба радова следећа је етапа у реализацији иницијалне идеје „писци – костимографи“, зачете у једном наизглед ефемерном разговору са студентима србистике на часу Књижевност и етнологија.

Извори

Игњатовић, Јаков. *Вечити младожења*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.

Матавуљ, Симо. *Пријовейке III*. Београд – Загреб: Завод за уџбенике – Српско културно друштво Просвјета, 2007.

Обрадовић, Доситеј. *Писмо Хараламију. Живот и прикљученија*, 2009. https://skolskabibliotekassnb.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/01/dositejobradovic-zivot_i_prikljucenija.pdf. 20. 1. 2025.

⁷ Опширније о рецепцији ликовних, књижевних и скулптуралних представа Доситеја у оквиру теме „Симболика одеће у тексту и на портрету“, излагала сам на скупу *Савременост Доситејевој дела*.

Литература

- Бојовић, Зоја (прир.). „Павлу Васићу у част“. *Књижевна историја*, Vol. 56 (2024), No. 184, 129–169. Васић, Павле. *Одело и оружје*. Београд: Универзитет уметности у Београду, 1974.
- Вукићевић, Драгана. „Одело чини човека у књижевности“. У: *Уметност и наука у примени: искуство и визија = Art and Science Applied: Experience and Vision*. Ур. Милан Просен, Данијела Димковић. 2022, 519–536. https://doi.fil.bg.ac.rs/volume.php?pt=eb_ser&issue=smartart-2022-2-2&i=28; 12. 6. 2025.
- Вукићевић, Драгана. „Књижевна костимографија“. У: *Савремено проучавање српског језика и књижевности и других словенских језика и књижевности као мајерњих, инословенских и стираних*, зборник реферата са XIX Конгреса Савеза славистичких друштава Србије 23–25. VIII 2023. Београд 2024, 169–184. Web. <https://ssds.org.rs/wp-content/uploads/2024/11/Savremeno-proucavanje-srpskog-jezika-i-knjizevnosti-XIX-kongres-Saveza-slavistickih-drustava-Srbije-Rajna-Dragicevic.pdf>, 12. 6. 2025.
- Вукићевић, Драгана. „Етнолошки код као књижевни код“. *Писмо и прича*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2006, 207–211.
- Вукићевић, Драгана. „Симболика одеће у тексту и на портрету“. У: *Савременост дела Доситеја Обрадовића*, зборник радова. Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић“, 2025, 215–227.
- Konerton, Pol. *Kako društva pamte*. Prev. Slavica Miletić. Beograd: Samizdat B92, 2002.
- Прошић Дворнић, Мирјана. *Одевање у 19. и почетком 20 века*. Београд: Стубови културе, 2011.
- Тимотијевић Мирослав. „Херој пера као путник: типолошка генеза јавних националних споменика и Валдецова скулптура Доситеја Обрадовића“. *Наслеђе* (Београд), III 2001, 39–56.
- Ускоковић Лада. „Како се одевао Доситеј Обрадовић – покушај реконструкције“. *Доситејејев врп* (Београд), 2, 2014, 11–22.
- Roach-Higgins, Mary Ellen et Eicher, Joanne. “Dress and Identity”. *Clothing and Textiles Research Journal*, Vol. 10, Issue 4 (1992), 1–8.
- Ryan, Marie-Laure. “Media and Narrative”. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London and New York: Routledge Ltd. 2008, 288–293.

Dragana B. Vukićević

Writers – Costume Designers

Summary

In the introductory part of the paper, the conceptual framework for studying literary costume design is presented. The genesis of the project, inspired by a close reading of literary texts with a focus on the clothing of literary characters, is traced.

The paper explores the communicational codes of clothing (the semanticization of age, gender, profession, social relations, ritual functions...) and emphasizes the intermedial and interdisciplinary nature of the study. Clothing in literary texts, as well as in portraits and sculptures, is analyzed. Interdisciplinary teaching brings together the research of literary scholars, ethnologists, fashion historians, and professors of applied arts.

Keywords: literary costume design, visualization of clothing, clothing in portraits, communicative code of clothing, interdisciplinary teaching of clothing

Примљено: 15. 10. 2025.

Прихваћено: 29. 12. 2025.